

Pojęcia kluczowe: *Ukraina, agresja, lotnictwo, neutralność, prawo międzynarodowe*

Mateusz Piątkowski

Dostawy wojskowego sprzętu lotniczego Ukrainie w świetle neutralności w prawie międzynarodowym

ABSTRAKT

Pełnoskalowa rosyjska inwazja przeciwko Ukrainie wstrząsnęła podwalinami układu międzynarodowego opartego na zasadach. W odpowiedzi wiele państw zdecydowało o dostarczeniu Ukrainie różnego rodzaju systemów broni, w tym także sprzętu lotniczego, w celu wsparcia wysiłku obronnego tego państwa. Celem artykułu jest przeanalizowanie, czy w świetle prawa międzynarodowego dostarczenie lotniczego sprzętu wojskowego ofierze agresji jest jego naruszeniem, zwłaszcza w kontekście praw rządzących reżimem neutralności.

I. WSTĘP

Rozpoczęta 24.02.2022 r. pełnoekranowa rosyjska inwazja przeciwko Ukrainie uruchomiła szeroką pomoc międzynarodową. Jednym z obszarów wsparcia Ukrainy są dostawy wojskowego sprzętu lotniczego. Lotnictwo ukraińskie w chwili inwazji liczyło ok. 70–80 sprawnych maszyn typu MiG-29, Su-25, Su-27, natomiast rosyjskie ok. 600 sztuk. W związku z masowymi rosyjskimi atakami raketowo-powietrznymi w pierwszym okresie inwazji rząd Ukrainy zwracał się najpierw z apelem o zamknięcie nieba nad państwem przez NATO, następnie z wnioskiem o dostawy maszyn typu posowieckiego znajdujących się na wyposażeniu sił powietrznych państw Sojuszu. Na chwilę pisania artykułu uważa się, że NATO przekazało (bądź ma zamiar przekazać) niemal całość swojego posowieckiego sprzętu lotniczego (w całości albo jako rezerwar części zamiennych). W lutym 2023 r. rząd Ukrainy zwrócił się do społeczności międzynarodowej o dostawy samolotów wojskowych produkcji zachodniej. Latem 2023 roku państwa wspierające obronę Ukrainy uruchomiły program szkoleń dla ukraińskich

pilotów celem przygotowania do przyjęcia przez ukraińskie siły powietrzne samolotów bojowych F-16 znajdujących się w arsenałach państw NATO¹.

Państwa NATO i inne popierające Ukrainę wyraźnie zastrzegają, że nie „są stroną konfliktu zbrojnego z Rosją”, niemniej z uwagi na konieczność powstrzymania rosyjskiej agresji będą pomagać Ukrainie poprzez dostawy sprzętu wojskowego, w tym także lotniczego². Aktywność tego rodzaju wywołuje pytania w kontekście jednej z najstarszych części prawa międzynarodowego, jaką jest neutralność. W klasycznie pojmowanej neutralności państwa neutralne nie powinny wspierać wysiłku wojennego stron wojujących. Jednakże uważa się, że rozwój *ius ad bellum* na przestrzeni XX w. musiał również dokonać głębokiej erozji w „sztywnym” pojmowaniu neutralności. Celem artykułu jest przeanalizowanie (ze szczególnym uwzględnieniem aspektu lotniczego) przemian zachodzących w prawie międzynarodowym oraz w praktyce państw, które były postawione względem zjawiska agresji. Artykuł odniesie się również do zagadnień politycznych, wpływających na decyzje państw o „zamknięciu oczu” bądź reagowaniu na przypadki niedozwolonego użycia siły zbrojnej w stosunkach międzynarodowych. Na końcu artykuł będzie próbował odpowiedzieć na pytanie, czy państwa deklarujące neutralność podczas agresji Rosji przeciwko Ukrainie naruszają prawo międzynarodowe.

II. ZARYS NEUTRALNOŚCI

Podstawowa zasada neutralności to obowiązek państwa neutralnego do niewspierania (*abstention*) militarnie żadnej ze stron toczącego się międzynarodowego konfliktu zbrojnego, którego nie jest stroną³. Przy wykonywaniu tego obowiązku państwo neutralne powinno zachowywać bezstronność (*impartiality*)⁴. Przyjęta zasada ma zapobiegać rozpowszechnianiu się konfliktu na inne państwa niż te, które faktycznie w nim uczestniczą⁵. W konsekwencji strony konfliktu powinny unikać jakichkolwiek działań zmierzających do naruszenia suwerenności i integralności terytorialnej państw neutralnych oraz respektować prawo państw neutralnych, jakim jest

1 <https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art38968631-stany-zjednoczone-wyrazily-zgode-na-transfer-f-16-z-krajow-trzecich-na-ukraine> (dostęp: 28.09.2023 r.).

2 „We are not party to the conflict but we need to remember what this is”. Oświadczenie Sekretarza Generalnego NATO z 28.02.2023 r., https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_212274.htm (dostęp: 7.04.2023 r.).

3 J. Barcik, *Neutralność i polityka neutralności a współpraca w ramach Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony — casus Austrii, Finlandii, Irlandii, Malty i Szwecji* (w:) *Prawo międzynarodowe, europejskie i krajowe — granice i wspólne obszary księga jubileuszowa dedykowana Profesor Genowefie Grabowskiej*, red. B. Mikołajczyk, J. Nowakowska-Malusecka, Katowice 2009, s. 34; Q. Wright, *The Current Status of Neutrality*, „The American Journal of International Law” 1940/3, s. 396.

4 P.M. Brown, *Neutrality*, „The American Journal of International Law” 1939/4, s. 727. Zob. także art. 4 projektu Konwencji o prawach i obowiązkach państw w wojnie morskiej i powietrznej z 1939 r. (*Draft Convention on Rights and Duties of Neutral States in Naval and Aerial War*, „The American Journal of International Law”, Supplement: Research in International Law 1939/33, s. 175).

5 D. Popławski, *Polityka neutralności i bezaliansowości* (w:) *Poziomy analizy stosunków międzynarodowych*, red. E. Haliżak, M. Pietraś, Warszawa 2013, s. 543–545.

zachowywanie przyjaznych relacji ze stronami konfliktu⁶. Zwróćmy uwagę, że w tradycyjnym, wręcz dogmatycznym pojmowaniu neutralności nie ma słowa na temat okoliczności, w jakich dochodzi do konfliktu między państwami. W myśl powyższego schematu państwa neutralne powinny „zamykać oczy” zawsze, gdy inne znajdują się w stanie wrogości, niezależnie od tego, czy są napadnięte bądź same napadają. Sytuacja ta nieodparcie przywołuje Kantowskie rozważania z zakresu moralności i legalności⁷. Dodając do tego równania element polityczny, otrzymujemy już sygnalizację problemu, z jakim styka się dogmatyczne pojmowanie neutralności.

Określenie praw i obowiązków wynikających z neutralności jest powiązane z *ius ad bellum*, czyli jednym z przymiotów suwerenności państwa⁸. Pierwsza polityczno-religijna próba ograniczenia nieskrępowanej dyskrecjonalności państw w kontekście zasad użycia siły, sformułowana w okresie średniowiecza, podnosiła, że „względy sprawiedliwości” nie mogą pozwolić państwom tamtego okresu przechodzić obojętnie obok wezwań do walki o wiarę (krucjaty) czy innych aktów użycia siły traktowanych jako naruszenie idei *bellum iustum*. XIV i XV w. były też czasem, w którym po raz pierwszy w oficjalnych dokumentach pojawia się neutralność jako wybór polityki polegającej na niezaangażowaniu się w konfliktach zbrojnych⁹. Na początku XVII w. Grocjusz uznawał, że nie powinno się szkodzić stronie zaangażowanej w wojnę sprawiedliwą, ale jeżeli nie było to jasne (jaka jest natura konfliktu), to państwa powinny pozostać przy ścisłej neutralności¹⁰.

Przemiany w pojmowaniu suwerenności zmieniły podejście państw w odniesieniu do neutralności na zdecydowanie bardziej bezwzględne, gdzie nad „względnymi sprawiedliwości” zaczął dominować interes narodowy, który w warunkach dynamicznie zmieniającego się balansu sił na świecie zaczął wymagać powstrzymania się państw zewnętrznych od nawet pośrednich ingerencji w toczące się konflikty¹¹. Charakterystyka systemu międzynarodowego w okresie nowożytnym sprowadzała się do fenomenu określonego przez Hobbesa jako „wojna wszystkich przeciwko wszystkim” (*bellum omnium contra omnes*)¹². Było to ściśle związane z pojmowaniem suwerenności „westfalskiej” jako całkowitej ekskluzywności, w którym *ius ad bellum* było centralnym przejawem. „Prawo do prowadzenia wojny” obejmowało całkowitą

6 D. Djuki, N. Pons, *The Companion to International Humanitarian Law*, Leiden 2018, s. 519.

7 I. Kant, *Krytyka praktycznego rozumu*, Lwów 1911, s. XXVII.

8 T. Gadkowski, *Problematyka samoobrony na tle zakazu użycia siły zbrojnej w prawie międzynarodowym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2013/3, s. 5.

9 W.G. Grewe, *The Epochs of International Law: Translated and revised by Michael Byers*, Nowy Jork 2000, s. 371.

10 H. Grocjusz, *The Rights of War and Peace: Book III Hugo Grotius's Prolegomena to the First Edition of De Jure Belli ac Pacis Edited and with an Introduction by Richard Tuck*, Indianapolis 2018, s. 1418; C. Agius, *The Social Construction of Swedish Neutrality: Challenges to Swedish Identity and Sovereignty*, Nowy Jork 2006, s. 14–15.

11 S. Oeter, *Neutrality and Alliances (w:) Vattel's International Law in a XXIst Century Perspective*, red. V. Chentail, P. Haggenmacher, Leiden 2011, s. 338.

12 T. Hobbes, *De Cive (Edited with An Introduction by Sterling P. Lamprecht)*, Nowy Jork 1949, s. 29.

swobodę w użyciu siły, nadając pełną dyskrecjonalność państwu co do okoliczności, w jakich wchodziły w stan wrogości z innym państwem. Żaden inny suweren nie mógł oceniać słuszności i powodów, dla których inne państwo pozostawało w stanie wojny¹³. Państwa „odwracały wzrok” nawet w przypadkach oczywistych moralnych niesprawiedliwości i kryły się za zasłoną neutralności¹⁴. W tej mierze postępowały zgodnie z jedną z teorii stosunków międzynarodowych, jaką jest realizm, zakładając, że państwa ciągle obserwują zmiany układu sił, które mogą wpłynąć na ich bezpieczeństwo¹⁵. Państwa, obawiając się wciągnięcia w ościenne konflikty bądź szukając okazji do osłabienia rywali, zamykały swoje granice bądź szlaki handlowe dla stron wojny. Skrajny wymiar realizmu, jakim jest ofensywny realizm, zakłada, że w świecie anarchii państwa z obawy o swoje bezpieczeństwo muszą konkurować militarnie i dążyć do dominacji, przejawiającej się w globalnej i regionalnej hegemonii. Pozostawanie neutralnym było wyrazem instynktu samozachowawczego, zwłaszcza w odniesieniu do państw słabszych¹⁶. Dla państw silniejszych neutralność była inną formą wyrażenia projekcji siły, skutkującej osłabieniem rywala czy też wzmocnieniem pozycji sojusznika.

Nie jest więc paradoksem, że koncept neutralności łączy się historycznie z narodzinami „ekskluzywnej” suwerenności, czyli suwerenności westfalskiej. To w okresie przełomu XVI i XVII w. państwa zaczynają w znacznie większym stopniu zwracać uwagę na zagadnienie neutralności, uznając ją za kluczową dla realizacji swoich partykularnych interesów, będącą refleksem ich suwerenności¹⁷. XVII w. był czasem, w którym kształtowało się zwyczajowe pojęcie neutralności, budujące uprawnienia i obowiązki zarówno po stronie stron wojujących, jak i państw neutralnych. Ze względu na wiodący charakter transportu morskiego, jak również instytucję blokady morskiej, działań korsarskich, to właśnie na płaszczyźnie wojny morskiej tworzył się zarys klasycznego konceptu neutralności w prawie międzynarodowym. Na wytworzenie się klasycznej wizji praw neutralności mieli przemożny wpływ prawnicy internacjonalisci okresu nowożytnego – van Bynkershoek i De Vattel. Rozważania holenderskiego badacza są nieco niejasne, z jednej strony van Bynkershoek uważał, że „neutralne państwo nie ma nic wspólnego ze sprawiedliwością bądź niesprawiedliwością samej wojny”, z drugiej strony ubolewał nad niejednoznaczny stanem prawa międzynarodowego

13 Zob. H. Simon, *The Myth of *Liberum Ius ad Bellum*: Justifying War in 19th-Century Legal Theory and Political Practice*, „European Journal of International Law” 2018/1, s. 113–136.

14 T.K. Shahani, *Neutrality and the Law of Neutrality in Recent Times*, „The Indian Journal of Political Science” 1942/3, s. 284.

15 Zob. J. Czuputowicz, *Mapa współczesnego realizmu: realizm klasyczny, neorealizm, realizm neoklasyczny* (w:) E. Haliżak, J. Czuputowicz, *Teoria realizmu w nauce o stosunkach międzynarodowych. Założenia i zastosowanie badawcze*, Warszawa 2014, s. 25 i n.

16 W szczególności na rolę *balance of power* jako czynnika politycznego przesądzającego o neutralności zwracał uwagę Hans Morgenthau (H. Morgenthau, *International Affairs: The Resurrection of Neutrality in Europe*, „The American Political Science Review” 1939/33, s. 478).

17 „Prawo do neutralności wypływa z zasadniczych praw państwa, mianowicie z prawa do niezawisłości, wskutek którego państwo będąc sobie panem, samo rozstrzyga, czy chce wojować lub żyć w pokoju”, Z. Cybichowski, *Międzynarodowe prawo wojenne: z uwzględnieniem przesilenia bałkańskiego*, Lwów 2014, s. 123.

w kontekście *ius ad bellum*¹⁸. De Vattel, wypowiadając się w kontekście zachowania neutralności w przypadku oczywistej niesprawiedliwości wojny, zajął stanowisko bardziej charakterystyczne dla filozofów i politologów niż prawnika: uznając, że jest rzeczą „noble” aby pomagać ofierze niesprawiedliwości, ale ostateczna decyzja zależy od interesu państwa i rozważenia, czy chce uczestniczyć w wojnie (!)¹⁹.

Zatrzymajmy się dłużej na rozważaniach de Vattela i zauważmy znaczenie powyższej uwagi. Jak podkreślił niemiecki badacz prawa międzynarodowego, neutralność to tak naprawdę w pierwszej kolejności wybór. Państwo w momencie zaistnienia stanu konfliktu zbrojnego o charakterze międzynarodowym podejmuje decyzję o swoim stosunku do konfliktu, oceniając jego słuszność (a po przyjęciu Karty Narodów Zjednoczonych – legalność), ważąc przy tym swoją sytuację geopolityczną. Nie można w związku z tym wskazywać na istnienie jakiegokolwiek normy nakazującej bycie *a priori* neutralnym w sytuacji każdego zewnętrznego konfliktu. Dopiero po podjęciu wyboru swojego stanowiska i przy założeniu, że państwo decyduje się być w stanie neutralności aktualizują się obowiązki wynikające z reguł neutralności.

III. KU KODYFIKACJI NEUTRALNOŚCI

H. Nasu określa, że obowiązki państwa neutralnego polegają na: bezstronności względem stron konfliktu, wstrzeźliwości we wspieraniu militarnym stron, zapobieganiu naruszeniom neutralności, znoszeniu odpowiedzialności stron konfliktu na działania, które w ich ocenie naruszają neutralność²⁰. Państwa neutralne w wykonywaniu tych obowiązków powinny działać z należytą starannością (*due diligence*). Na tym tle w 1872 r. arbitraż pomiędzy Stanami Zjednoczonymi a Wielką Brytanią doprowadził do stwierdzenia odpowiedzialności tego państwa za naruszenie reguł rządzących neutralnością wskutek dostarczenia Konfederacji okrętu wojennego nr 290, który później po podniesieniu bandery Południa jako CSS Alabama siał postrach wśród statków Unii²¹. Na kontrowersyjnej kwestii naruszenia należytej staranności w egzekwowaniu obowiązków państwa neutralnego uzasadniono działania HMS Cossack na norweskich

18 C. van Bynkershoek, *A Treaties on the Law of War*, Philadelphia 1810, s. 71.

19 E. de Vattel, *The Law of Nations, Or, Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns, with Three Early Essays on the Origin and Nature of Natural Law and on Luxury*, Indianapolis 2008, s. 524–525.

20 H. Nasu, *The Laws of Neutrality in the Interconnected World: Mapping the Future Scenarios* (w:) *The Future Law of Armed Conflict*, red. M.C. Waxmann, T.W. Oakley, Oxford 2022, s. 126.

21 Alabama claims of the United States of America against Great Britain Award rendered on 14 September 1872 by the tribunal of arbitration established by Article I of the Treaty of Washington of 8 May 1871.

wodach neutralnych w związku z abordażem niemieckiego okrętu pomocniczego Altmark i uwolnieniem brytyjskich jeńców²².

Powołany trybunał stwierdził odpowiedzialność Wielkiej Brytanii w świetle trzech zasad ustalonych w art. VI traktatu waszyngtońskiego z 1871 r. pomiędzy Wielką Brytanią a Stanami Zjednoczonymi. Reguła pierwsza zakładała, że rząd państwa neutralnego powinien zapobiegać w granicach swojej jurysdykcji wyposażania i budowy oraz opuszczenia wód terytorialnych okrętu, który będzie wykorzystywany do prowadzenia działań wojennych przeciwko państwu będącemu w stanie pokoju z państwem neutralnym. Druga reguła wskazywała, że porty państwa neutralnego nie mogą być wykorzystywane przez wojujących w celu prowadzenia bądź wsparcia operacji morskich. Trzecia głosiła, że państwo powinno z należytą starannością zapobiegać naruszaniu przez osoby podlegające jego jurysdykcji powyższych zasad. Co interesujące, w treści art. VI traktatu znajdujemy swoiste zastrzeżenie strony brytyjskiej, że powyższe zasady nie są traktowane przez stronę brytyjską jako stan obowiązujący prawa międzynarodowego w okresie wojny secesyjnej w Stanach Zjednoczonych, przy jednoczesnym wskazaniu, że obydwie strony umowy będą jej przestrzegały na przyszłość i udostępnią jej treść innym rządóm.

W XVIII i XIX w. neutralności poświęcano większą część wszelkiego rodzaju opracowań czy też publikacji dotyczących wojny i prawa międzynarodowego jako takiego. Było to dość symptomatyczne z uwagi na fakt, że to właśnie w kontekście neutralności przebieg działań wojennych i zachowanie państw neutralnych dostarczało największej liczby dowodów praktyki państw w postaci konkretnych działań, protestów czy innych kroków o wymiarze dyplomatycznym²³. Stąd stworzyły się zręby prawa zwyczajowego, stopniowo przechodzącego w pełni wykształcony zwyczaj międzynarodowy w postaci: zagadnienia kontrabandy, pryzu, blokady morskiej czy też naruszeń neutralności²⁴.

Na początku XX w., w ramach Drugiej Konferencji Pokojowej w Hadze w 1907 r. zdecydowano się na przyjęcie dwóch traktatów dotyczących neutralności: konwencji dotyczącej praw i obowiązków mocarstw i osób neutralnych w razie wojny lądowej²⁵ oraz jej morskiego odpowiednika. Traktaty te kodyfikowały prawo zwyczajowe, jakie wytworzyło się na przestrzeni XVI–XIX w. W kontekście lądowym warto zwrócić uwagę na trzy naczelne zasady: a) nienaruszalności terytorium państwa neutralnego,

22 Brytyjskie stanowisko uzasadniało akcje HMS Cossack tym, że Norwegia nie powinna dopuścić do przepływu niemieckiego okrętu wojennego z jeńcami na pokładzie przez swoje wody terytorialne, względnie że tranzyt Altmarka nie miał charakteru nieszkodliwego przepływu. C.H McLaughlin, *Neutral Rights under International Law in the European War, 1939–1941*, „Minnesota Law Review” 1942/927, s. 190–191.

23 *The Paquete Habana*, 175 U.S. 677 (1900).

24 P.C Jessup, *Is Neutrality Essential*, „Proceedings of the American Society of International Law at Its Annual Meeting (1921–1969)”, vol. 27, s. 136.

25 Konwencja dotycząca praw i obowiązków mocarstw i osób neutralnych w razie wojny lądowej z 18.10.1907 r. (Dz.U z 1927 r. nr 21 poz. 163).

b) niewspierania przez państwa neutralne wysiłku zbrojnego państw walczących, przy jednoczesnym zastrzeżeniu, że nie dotyczy to osób i podmiotów prywatnych, c) równego traktowania stron konfliktu. Lektura V konwencji haskiej z 1907 r. jest nieco zaskakująca, konwencja nie zawiera bowiem bezpośredniego zakazu nałożonego na państwo, aby nie wspierać wojskowo stron konfliktu. Taki bezpośredni zakaz został sformułowany przez XIII konwencję haską w art. 6, który zabraniał państwu neutralnemu „zaopatrywania, w jakikolwiek sposób, pośrednio bądź bezpośrednio, stron konfliktu poprzez okręty wojenne, amunicję oraz inny materiał wojenny”²⁶. Niektórzy autorzy uważają, że jest on sformułowany *implicite*²⁷, inni z kolei łącznie interpretują XIII konwencję haską wraz z V konwencją haską i uważają, że obydwie traktaty formułują wyraźny i jednoznaczny zakaz wspierania przez państwa neutralne stron konfliktu poprzez dostawy sprzętu wojskowego²⁸.

Niemniej w XIX w. dostrzegano możliwość stworzenia konceptu tzw. neutralności zmodyfikowanej, czyli sytuacji, w której jedna ze stron przekracza naturalny wymiar neutralności, wspierając w jakimś stopniu jedno z państw znajdujących się w stanie wojny. Podczas wojny szwedzko-rosyjskiej Dania związana sojuszem z Rosją zezwalała na dostawy sprzętu wojskowego do Imperium Rosyjskiego²⁹. Nie utożsamiano tego jednoznacznie z faktem prowadzenia przez jedno z państw wojny napastniczej, lecz wskazywano na np. węzły traktatowe wymagające spełnienia od jednego z państw swego obowiązku względem państwa wojującego³⁰.

IV. NEUTRALNOŚĆ A *IUS AD BELLUM*

Dopiero I wojna światowa zmieniła podejście społeczności międzynarodowej do zagadnienia wojny jako narzędzia rozwiązywania sporów międzynarodowych. Architekt porządku powojennego, prezydent Woodrow Wilson, w 1916 roku wręcz stwierdził, że gdy stawką jest światowy pokój i bezpieczeństwo, to nie może być mowy

26 Tłumaczenie własne. Podkreślić należy, że Polska nie jest stroną XIII konwencji haskiej z 1907 r., co zdaniem A. Makowskiego jest bez znaczenia wobec zwyczajowego charakteru regulacji. Zob. A. Makowski, *Dywizjon okrętów podwodnych Polskiej Marynarki Wojennej w kampanii wrześniowej. Ocena operacyjno-taktycznego użycia*, „Studia z Dziejów Polskiej Historiografii Wojskowej” 2012/13, s. 66.

27 „This surprising gap in Hague Convention V, however, does not imply a right of a neutral State to supply a belligerent party with such items. Therefore, Hague Convention V implicitly forbids the transfer of weapons and ammunition to a belligerent”. W. Heintschel von Heinegg, *Neutrality in the War Against Ukraine*, 1.03.2022, <https://lieber.westpoint.edu/neutrality-in-the-war-against-ukraine> (dostęp: 2.03.2023 r.).

28 The Hague Conventions explicitly permit neutral states to continue trading with belligerent states provided they refrain from selling munitions to the belligerents and impose equal trading restrictions (if any) upon each of the warring states A. Kamath, *The Application of the Traditional Concept of Neutrality to Modern Means of Warfare*, „The Yale Review of International Studies”, 11.2021, <http://yris.yira.org/essays/5466> (dostęp: 2.03.2023 r.).

29 H. Wheaton, *Elements of International Law: With a Sketch of the History of the The Science*, Vol. I London 1836, s. 133.

30 T. Baty, *Qualified Neutrality*, „The American Journal of International Law” 1934/28, s. 135.

o neutralności³¹. Równolegle Pakt Ligi Narodów z 1919 r.³² oraz pakt paryski z 1928 r. (Brianda-Kelloga)³³ stworzyły pierwszy fundament *ius contra bellum*, delegalizując wojnę jako narzędzie polityki państwa. Drugim kamieniem węgielnym *ius contra bellum* jest Karta Narodów Zjednoczonych z 1945 r.³⁴ Trzecim aspektem jest stworzenie po II wojnie światowej norm tworzących indywidualną odpowiedzialność karną za naruszenie przepisów *ius contra bellum* mających formę agresji³⁵.

Ius contra bellum jako antyteza *ius ad bellum* w ujęciu „westfalskim” zmieniał podejście do neutralności. W nowym, „wersalskim” porządku międzynarodowym, opartym na zasadach (*rule based international order*) wojna stawała się deliktem przeciwko prawu międzynarodowemu, co stawiało potencjalnie państwo-agresora w roli „ciągłego naruszciciela” i tym samym zwalniało pozostałe państwa od przestrzegania rygorów rządzących neutralnością³⁶. W konsekwencji nie uznawano za dopuszczalne powstrzymanie się od „bycia neutralnym”, gdyż przeczyłoby to zasadzie, że podejmowanie działań agresywnych powinno być przedmiotem zainteresowania całej organizacji³⁷. W 1920 r. Liga Narodów ogłosiła, że koncept wieczystej neutralności Szwajcarii nie jest do pogodzenia z zasadą kolektywnej odpowiedzi Ligi, co jednak nie przeszkodziło decyzji o wyłączeniu tego państwa z pewnych mechanizmów reakcji na naruszenie Paktu³⁸. W tej mierze jednak warto zwrócić uwagę, że o ile zgodnie z treścią art. 16 Paktu Ligi Narodów akt wojenny przeciwko jednemu z członków Ligi będzie traktowany jako akt wojenny skierowany przeciwko wszystkim członkom Ligi, to nic w Pakcie nie nakładało na państwa obowiązku podjęcia działań wojennych. Dopuszczalne za to było podjęcie szerokiego wachlarza sankcji. H. Lauterpacht, oceniając art. 16 Paktu Ligi Narodów, stwierdził, że był to przykład mechanizmu kwalifikowanej neutralności, w ramach której nie uczestnicząc czynnie w działaniach zbrojnych, państwa mogły (a nie musiały, zdaniem Lauterpachta) wspierać ofiarę napaści zbrojnej³⁹.

W 1934 r. Stowarzyszenie Prawa Międzynarodowego (*International Law Assosication – ILA*) przyjęło na konferencji w Budapeszcie tzw. artykuły interpretacyjne dotyczące paktu Brianda-Kelloga z 1928 r. Dokument był rezultatem dyskusji

31 R.W Trucker, *Woodrow Wilson and the Great War Reconsidering America's Neutrality, 1914–1917*, Charlottesville 2007, s. 16.

32 Pakt Ligi Narodów (Dz.U. z 1920 r. nr 35 poz. 200).

33 Traktat przeciwwojenny podpisany w Paryżu 27.08.1928 r. (Dz.U. z 1929 r. nr 63 poz. 489).

34 Karta Narodów Zjednoczonych (Dz.U. z 1947 r. nr 23 poz. 90).

35 Poprawki do Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzonego w Rzymie 17.07.1998 r., przyjęte podczas konferencji rewizyjnej w Kampali (rezolucje nr 5 i 6) w dniach 10 i 11.06.2010 r. (Dz.U. z 2018 r. poz. 1753).

36 Q. Wright, *The Present Status of Neutrality*, „The American Journal of International Law” 1940/34, s. 391.

37 Z. Cybichowski, *Prawo międzynarodowe: publiczne i prywatne*, Warszawa 1932, s. 104; Q. Wright, C. Ealeton, *Neutrality and Neutral Rights Following the Pact of Paris for Renunciation of War*, „Proceeding of the American Society of International Law at its Annual Meeting (1921–1969)” 1930/24, s. 84.

38 S. Sare, *The League of Nations and the Debate on Disarmament (1918–1919)*, Rzym 2016, s. 176.

39 *International Law: Being the Collected Papers of Hersch Lauterpacht: Disputes War and Neutrality*, red. E. Lautherpacht, Cambridge 2004, s. 679.

doktryny, która uważała, że w latach 30. XX w. reguły rządzące neutralnością mogą być poddane modyfikacji na skutek przemian w *ius ad bellum* w okresie międzywojennym. Punkt 4 dokumentu przewidywał, co następuje.

„W razie naruszenia Paktu poprzez użycie siły bądź wojnę przez jedną ze stron Paktu przeciwko drugiej, inne strony mogą, nie naruszając przy tym Paktu i żadnej innej normy prawa międzynarodowego podjąć następujące działania:

1. Odmówić wykonywania przez państwo-naruszyciela praw przysługujących stronie wojującej – jak np. prawa wizyty bądź blokady;
2. Zaprzestać obserwowania reguł neutralności
3. Wspierać ofiarę napaści finansowo i materiałowo, włączając w to dostawy sprzętu wojskowego;
4. Asystować przy użyciu własnych sił zbrojnych państwu napadniętemu⁴⁰.

W ocenie twórców dokument sygnalizował tworzenie się wyjątku w prawach i zwyczajach rządzących neutralnością, uznając, że w warunkach naruszenia paktu Brianda-Kelloga państwa mogą dokonać wyboru swojej postawy i podjąć środki o charakterze dalece „nieneutralnym”, jednocześnie nie naruszając prawa międzynarodowego⁴¹. H. Lauterpacht komentujący projekt z Budapesztu wyraził dość ostrożny pogląd na zagadnienie kwalifikowanej neutralności jako mechanizmu wynikającego z Paktu z 1928 r., jak również skrytykował nadmierny aktywizm prawniczy towarzyszący twórcom artykułów⁴². Co znamienne, już po agresji Niemiec na Polskę w 1939 r. Lauterpacht swój pierwotny pogląd zmienił i zasadniczo zgodził się, że pakt paryski dokonał głębokiej erozji w tradycyjnym pojmowaniu neutralności⁴³. Jednakże w wielu pracach można odnaleźć sporne poglądy co do tej tezy, a w 1938 r. samo Stowarzyszenie Prawa Międzynarodowego przyjęło rezolucję stwierdzającą, że „neutralność wciąż istnieje”, nawet pomiędzy członkami Ligi Narodów, ale o niejasnym zakresie z uwagi na wpływ paktu paryskiego z 1928 r.⁴⁴ Przy tym należy pamiętać, że Pakt Ligi Narodów wprowadzał niebezpieczne (z punktu widzenia stosunków międzynarodowych) rozróżnienie na państwa członkowskie i nieczłonkowskie Ligi Narodów, różnicując ich sytuację prawną⁴⁵.

Kryzysy lat. 30. XX w. były weryfikacją skuteczności pierwszego systemu zbiorowego bezpieczeństwa, jak również „nowej (nie)neutralności” jako czynnika mającego

40 Tłumaczenie własne za: M.O. Hudson, *The Budapest Resolutions of 1934 on the Briand-Kellog Pact of Paris*, „The American Journal of International Law” 1935/29, s. 93.

41 H. Shinohara, *US International Lawyers in the Interwar Years: A Forgotten Crusade*, Cambridge 2012, s. 134; W.N Hogan, *International Conflict and Collective Security*, Kentucky 1955, s. 86.

42 H. Lauterpacht, *The Pact of Paris and the Budapest Articles of Interpretations*, Transactions of the Grotius Society Problems of Peace and War, Papers Read before the Society in the Year 1934/20, s. 178–204.

43 D.W. Bowett, *Self-defence in International Law*, New Jersey 2009, s. 161.

44 Zob. przypis nr 9 w R.W. Tucker, *The Law of War and Neutrality at Sea*, New Jersey 2006, s. 168.

45 Z. Rotocki, *Neutralność w świetle Paktu Ligi Narodów*, „Zeszyty Naukowe UŁ” 1977/19, s. 150.

odstraszać od łamania Paktu. W 1933 r. w ramach sporu o Gran Chaco, pomimo określenia Paragwaju jako prowadzącego wojnę napastniczą, większość państw opowiedziało się za tym, aby nie stosować instrumentów przewidzianych w art. 16 Paktu Ligi Narodów względem Paragwaju⁴⁶. Jak podnosi Upcher, podczas agresji włoskiej na Etiopię w 1935 r. Wielka Brytania przedstawiła stanowisko, że w sytuacji naruszenia Paktu Ligi Narodów (wszczęcia wojny napastniczej) państwo-naruszyciel nie może liczyć na obserwowanie przez pozostałych członków reguł neutralności (*We do not consider any Covenant-breaking State has any legal right to require the observance by other members of the League on any of the laws of neutrality*)⁴⁷. Niemniej dwa lata wcześniej to samo państwo nałożyło embargo zarówno na Chiny, jak i Japonię, wskazaną przez Ligę Narodów (raport komisji Lorda Lyttona) jako państwo odpowiedzialne za napaść i spowodowanie słynnego incydentu w Mukden⁴⁸. Liga Narodów w ramach agresji włoskiej jedynie zaleciła państwom wprowadzenie jednostronnego embarga względem Włoch (co zresztą większa część członków Ligi Narodów wykonała)⁴⁹. Komentując sytuację międzynarodową, już w drugiej połowie lat 30. XX w. J.W. Garner wskazał, że o ile moralnie powinno się wspierać ofiarę agresji, to prawnie takiego obowiązku nie ma, gdyż doprowadziłoby to do transformacji lokalnej wojny w wojnę światową, jednocześnie dopuszczając odstąpienie od zasady bezstronności na rzecz państwa napadniętego⁵⁰.

Istnienie państw o specjalnym statusie (Szwajcaria), licznych państw, które nie były członkami Ligi Narodów (Stany Zjednoczone), brak jasnych reguł w kontekście określenia napaści zbrojnej/agresji⁵¹ czy też dezintegracja systemu zbiorowego bezpieczeństwa w połowie lat 30. XX w. przywróciły wśród społeczności międzynarodowej zainteresowanie zagadnieniem neutralności⁵². Neutralność miała być zdaniem niektórych dość naiwną próbą stworzenia alternatywnego mechanizmu pokojowego⁵³. 27.05.1938 r. rządy Islandii, Norwegii, Szwecji, Danii oraz Finlandii przyjęły deklaracje neutralności, które miały zastosowanie na wypadek „wojny pomiędzy obcymi państwami”⁵⁴. Po 1.09.1939 r. swoją neutralność proklamowały Stany Zjednoczone względem państw uczestniczących w wojnie: Polski, Trzeciej Rzeszy, Wielkiej Brytanii, zakazując

46 M.O. Hundson, *Munitions Industry: The Chaco Arms Embargo*, Waszyngton 1936, s. 16.

47 J. Upcher, *Neutrality in Contemporary International Law*, Oxford 2020, s. 16.

48 S.G. Walker, *Role Theory and the Cognitive Architecture of British Appeasement Decisions, Symbolic and Strategic Interaction in World Politics*, Nowy Jork 2013, s. 49.

49 Z. Rotocki, *Neutralność w ramach zbiorowego bezpieczeństwa*, Łódź 1977, s. 87.

50 J.W. Garner, *The Outlook for the Law of War and Neutrality*, „Transactions of the Grotius Society” 1936/22, s. 8.

51 E.M. Borchard, *Restatement of the Law of Neutrality in Maritime War*, „The American Journal of International Law” 1928/22, s. 618.

52 S.C. Neff, *A Tale of Two Strategies: Permanent Neutrality and Collective Security (w:) Permanent Neutrality: A Model for Peace, Security and Justice*, red. H.R. Reginbogin, P. Lottaz, Londyn 2020, s. 21–22.

53 C.C. Hyde, *Belgium and Neutrality*, „The American Journal of International Law” 1937/1, s. 85.

54 Declaration for the Purpose of establishing Similar Rules of Neutrality, with Annexes. Signed at Stockholm, May 27th, 1938 Between Denmark, Finland, Iceland, Norway, and Sweden.

transportu materiałów wojennych (jednakże z szybką zmianą w tej mierze, jaka miała miejsce w listopadzie 1939 r.). Deklaracja USA nie różnicowała sytuacji ofiary agresji (Polski), państw działających na podstawie kolektywnej samoobrony (Francji i Wielkiej Brytanii) oraz agresora (Trzeciej Rzeszy)⁵⁵. 23.10.1939 r. rządy państw amerykańskich ogłosiły swą neutralność deklaracją z Panamy z 1939 r.⁵⁶ Na przeciwnym biegunie warto przypomnieć o wezwaniu Ligi Narodów rezolucją z 14.12.1939 r. do udzielenia wszelkiej możliwej pomocy walczącej z sowiecką agresją Finlandii⁵⁷.

V. OD KWALIFIKOWANEJ NEUTRALNOŚCI DO *NON BELLIGERANZA*

II wojna światowa rozpoczęła się już w warunkach upadku systemu zbiorowego bezpieczeństwa, z głównymi państwami agresywnymi pozostającymi poza strukturą Ligi Narodów (Japonia, Niemcy, Włochy). W efekcie każde z państw ponownie, jak wskazał dwa wieki wcześniej de Vattel, zostało postawione przed wyborem swojego stosunku do konfliktu. Inwazja Niemiec na Polskę wywołała konsternację u Mussoliniego, który 22.05.1939 r. podpisał słynny „pakt stalowy”. Artykuł 3 tego porozumienia przewidywał wzajemną pomoc wojskową i przystąpienie do działań zbrojnych na wypadek, gdyby któraś ze stron układu znalazła się w stanie wojny. Niemiecki atak na Polskę nie został przyjęty z zadowoleniem w Rzymie, gdyż dla Włoch oznaczało to wciągnięcie tego państwa do odległego geograficznie konfliktu, którego stronami stały się bezpośredni rywale w obrębie Morza Śródziemnego: Wielka Brytania i Francja. Poszukując rozwiązania, Mussolini zadeklarował politykę tzw. *non belligeranza*, czyli „niewalczenia”, co oznaczało, że Włochy będą wspierały militarnie III Rzeszę, ale do tego stopnia, aby same nie być zakwalifikowane jako strona tego konfliktu⁵⁸. Koncept *non belligeranza* nie miał swojego odpowiednika w prawie międzynarodowym, chociaż sędzia Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej A. Hammerskjöld (brat późniejszego Sekretarza Generalnego ONZ) stwierdził, że od czasu przyjęcia paktu Brianda-Kelloga to sformułowanie *non-belligerent* nie jest tożsame w odniesieniu do tradycyjnej neutralności⁵⁹. Budując roboczą definicję, można stwierdzić, że *non belligeranza* (jak określił K. Skubiszewski – „niewojujące” – za art. 122 III konwencji genewskiej z 1949 r.) określa postawę państwa, które nie jest stroną konfliktu w sposób

55 Proclamation of September 5, 1939, Proclaiming the Neutrality of the United States in the War Between Germany and France; Poland; and the United Kingdom, India, Australia, and New Zealand.

56 United States Department of State/Foreign relations of the United States diplomatic papers, 1939. The American Republics Volume V (1939) Meeting of the foreign ministers of the American republics for consultation under the inter-American agreements of Buenos Aires and Lima, held at Panama September 23–October 3, 1939, pp. 15–41.

57 Rezolucja Ligi Narodów z 14.12.1939 r.

58 B.R. Sullivan, 'Where one man, and only one man, led' Italy's path from non-alignment to non-belligerency to war, 1937–1940 (w:) *European Neutrals and Non-Belligerents During the Second World War*, red. N. Wylie, Cambridge 2002, s. 120.

59 *Congressional Record, Proceedings and Debates of the 77th Congress, First Session, Appendix: Volume 87 – Part 11*, March 17, 1941 to May 20, 1941, Waszyngton 1941, A1533.

czynny, ale nie jest też państwem neutralnym⁶⁰. W pierwszej fazie II wojny światowej, w chwili agresji ZSRR na Finlandię, Szwecja ogłosiła się jako „państwo nieuczestniczące”, dokonując jednocześnie dostaw sprzętu wojskowego do Finlandii⁶¹.

Specyficzną drogę od klasycznie rozumianej neutralności do pozycji „nieuczestniczącego” przeszły Stany Zjednoczone. 31.08.1935 r. Stany Zjednoczone przyjęły Neutrality Act, który zakazywał eksportu broni, amunicji i sprzętu wojskowego dla państw pozostających w stanie wojny. W 1937 r. Neutrality Act został znowelizowany, zaostrażając zakazy względem obywateli i firm amerykańskich (np. wprowadzając zakaz transportu broni przez statki amerykańskie, nawet nabytej poza granicami Stanów Zjednoczonych). W ten sposób państwo to realizowało politykę izolacjonizmu i nieinterwencji w sprawy europejskie, oczekując od pozostałych państw, aby uznały zachodnią hemisferę za wyłączną domenę amerykańską (art. 4)⁶².

Pod wpływem prezydenta Roosevelta polityka amerykańska zaczęła stopniowo odchodzić od zasady zachowywania ścisłej neutralności. Przeważały w tym względzie dwie potrzeby: Roosevelt uważał, że agresywna postawa Japonii, Niemiec i Włoch zaczyna być zagrożeniem dla bezpieczeństwa międzynarodowego, uznając działalność tych państw jako „pandemię bezprawia, która musi być poddana kwarantannie”⁶³. Po drugie, zaczęto dostrzegać zagrożenie dla samego bezpieczeństwa Stanów Zjednoczonych, gdyż na całkowitym embargu na handel bronią traciły państwa, których obrona z punktu widzenia Waszyngtonu była kluczowa. Stąd też w 1939 r. Neutrality Act zawierał jeden ważny wyjątek, ustanawiając system *cash and carry* – obce państwo mogło nabyć broń w Stanach Zjednoczonych pod warunkiem natychmiastowej płatności gotówką i zapewnienia własnego transportu. Ten sposób rozliczenia w oczywisty sposób preferował Wielką Brytanię i Francję jako beneficjentów zwolnienia spod embarga, jednocześnie wciąż utrzymując Stany Zjednoczone formalnie jako państwo pokojowe. Stopniowo, w 1940 r., Stany Zjednoczone zaczęły rezygnować z bezstronności w stosowaniu norm neutralności, nakładając „moralne” embargo na dostawy sprzętu do Japonii i ZSRR, ponadto udzielając pomocy finansowej Finlandii⁶⁴.

Końcem polityki neutralności Stanów Zjednoczonych były dwie decyzje: układ „niszczyciele za bazy” z 1940 r. oraz decyzja o uruchomieniu programu Lend-Lease z 1941 r.⁶⁵ Decyzja ta była traktowana jako legalna m.in. przez Roberta H. Jacksona

60 K. Skubiszewski, *Prawo wojny i neutralności w świecie współczesnym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1967/1, s. 113; R. Bierzanek, *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982, s. 308. Art. 122 III Konwencji genewskiej z 1949 r. używa zwrotu „mocarstwa neutralne lub nie wojujące”. Konwencja genewska (III) o traktowaniu jeńców wojennych z 12.08.1949 r. (Dz.U. z 1956 r. nr 38 poz. 171).

61 I. Lindhahl, *The Soviet Union and the Nordic Nuclear-Weapons-Free-Zone Proposal*, Londyn 1988, s. 42.

62 Z. Rotocki, *Neutralność w ramach...*, s. 117.

63 Franklin D. Roosevelt's "Quarantine" Speech, October 5, 1937, <http://www.vlib.us/amdocs/texts/fdrquarn.html> (dostęp: 4.03.2023 r.).

64 Q. Wright, *The Present Status of Neutrality...*, s. 406.

65 Q. Wright, *The Lend-Lease Bill and International Law*, „The American Journal of International Law” 1941/2, s. 313.

(późniejszego prokuratora w procesach norymberskich), który wskazał, że przemiany okresu powojennego w kontekście *ius ad bellum* uzasadniają znaczące zmiany w pojmowaniu neutralności (powołując się m.in. na wspomniany wyżej dokument ILA z Budapesztu z 1934 r.), a agresja przyznaje prawo państwu zewnętrznemu do pomocy w pełnym zakresie ofierze agresji, powołując się na zagadnienie kwalifikowanej neutralności⁶⁶. W ten sposób, pomimo pewnych wątpliwości doktrynalnych, z przyczyn geopolitycznych Stany Zjednoczone zmieniły swoją dotychczasową politykę, uzyskując także szerokie poparcie doktryny⁶⁷. Krokiem najprawdopodobniej niemieszczącym się już w żadnej definicji neutralności, czy to kwalifikowanej, czy też *non belligeranza*, była decyzja prezydenta Roosevelta z września 1941 r. o eskortowaniu przez amerykańskie niszczyciele konwojów płynących z Kanady do Wysp Brytyjskich. W październiku 1941 r. doszło do pierwszych przypadków walk pomiędzy niemieckimi U-bootami a amerykańskimi jednostkami, a formalny stan wojny pomiędzy Stanami Zjednoczonymi a Trzecią Rzeszą został ogłoszony po japońskim ataku na Pearl Harbor. Można mieć uzasadnione podstawy, aby uznać, że międzynarodowy konflikt zbrojny pomiędzy Stanami Zjednoczonymi a Trzecią Rzeszą mógł już powstać wcześniej niż 7.12.1941 r. Mechanizm Lend-Lease zaczął być także stosowany względem Chin, z połączeniem zacieśniających się sankcji przeciwko Japonii. Już po oficjalnym przystąpieniu Waszyngtonu do wojny to Stany Zjednoczone zaczęły apelować do nielicznych już państw neutralnych, aby zaczęły dyskryminować w swych relacjach państwa agresywne⁶⁸.

Można stwierdzić, że w okresie międzywojennym wytworzyły się trzy poglądy na zagadnienie neutralności⁶⁹. Jak to zostało wspomniane wcześniej, według pierwszego z nich neutralność po stworzeniu systemu bezpieczeństwa kolektywnego i przyjęciu paktu Brianda-Kelloga utraciła znaczenie prawne. Według drugiego neutralność „przetrwiała” delegalizację wojny, niemniej dopuszcza jako wyjątek podejmowanie jednostronnych działań dopuszczających faworyzowanie bądź czynne wspieranie jednego z państw będących stronami konfliktu i będących ofiarą naruszenia prawa międzynarodowego. Trzecie stanowisko to twierdzenie, że neutralność w rozumieniu stworzonym przez prawo zwyczajowe i skodyfikowana konwencjami haskimi z 1907 r. jest obowiązującym conceptem o charakterze bezwzględny. Podkreślano, że pakt paryski z 1928 r. nie zmienia niczego w tym względzie, ponadto wskazywano brak narzędzi czy też instytucji, która mogłaby jednoznacznie przesądzić o fakcie

66 *Digest of International Law*, red. G.H. Hackworth, Waszyngton 1943, s. 686.

67 G.G Fenwick, *Neutrality on the Defensive*, „The American Journal of International Law” 1940/4, s. 698.

68 Z. Rotocki, *Neutralni w latach 1939–1945*, „Zeszyty Naukowe UE” 1979/25, s. 171.

69 C. Antonopolus, *Non-Participation in Armed Conflict: Continuity and Modern Challenges to the Law of Neutrality*, Cambridge 2022, s. 40–42.

naruszenia bądź Paktu Ligi Narodów (którego nie wszystkie państwa były stronami), bądź paktu Brianda-Kelloga⁷⁰.

VI. DOSTAWY SPRZĘTU LOTNICZEGO OFIERZE AGRESJI – PRAKTYKA PAŃSTW⁷¹

Boliwia podczas wojny o Gran Chaco z Paragwajem próbowała nabyć maszyny Curtiss Condor II i przemycić je na swoje terytorium pod przykrywką cywilnego przeznaczenia, niemniej samoloty zostały zatrzymane przez Peru. Boliwia uzyskała za to maszyny Curtiss P-6 Hawk. Dostawy te nie zostały formalnie zaaprobowane przez rząd USA. Co interesujące, debiut Junkersa Ju 52 jako samolotu bojowego nastąpił w wyniku nabycia tych samolotów od Niemiec przez rząd Boliwii⁷².

Państwem zmagającym się z japońską agresją od 1931 r. były Chiny. W 1933 r. Włochy rozpoczęły dostawy sprzętu lotniczego do Chin, a ponadto doprowadzono do wysłania włoskiej misji wojskowej i zamiaru budowy wytwórni składającej włoskie samoloty (myśliwce FIAT CR.32)⁷³. Także firma Curtiss, działając jednak bez wyraźnej aprobaty rządu Stanów Zjednoczonych, oferowała dostawy myśliwców Curtiss I w 1932 r. dla rządu chińskiego. W 1933 r. William D. Pawney założył firmę CAMCO (Central Aircraft Manufacturing Company), która była montownią maszyn produkcji amerykańskiej na terytorium Chin, formalnie prywatną, ale będącą w istocie subsydiowaną przez rząd Stanów Zjednoczonych⁷⁴. W 1935 r. Chiny wynegocjowały dostawę znacznej ilości sprzętu lotniczego (w tym bombowców Heinkel 111A) od Trzeciej Rzeszy⁷⁵.

Latem 1939 r. polskie władze wojskowe zdecydowały się na zakup myśliwców Hawker Hurricane, z których jeden został wysłany w lipcu 1939 r. do Gdyni, jednak z uwagi na napiętą sytuację międzynarodową nie został rozładowany⁷⁶. Warto podkreślić, że przez trzy dni Polska prowadziła samotną walkę z Trzecią Rzeszą, ale w portach brytyjskich i francuskich w okresie 1–3.09.1939 r. trwały załadunki sprzętu wojskowego (w tym także lotniczego), które zostały skierowane do rumuńskich portów, ale

70 E. Borchard, *Neutrality and Unneutrality*, „The American Journal of International Law” 1938/4, s. 781.

71 Przedstawione przykłady dotyczą agresji zdeterminowanych bądź przez Ligę Narodów, bądź stosowne orzeczenia Trybunałów norymberskiego i tokijskiego. Po 1945 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ zasadniczo nie posłużyła się wprost pojęciem agresji, częściej stosując termin „zagrożenie dla międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa” (Irak 1990) bądź odnosząc się do „aktów agresji” w kontekście południowoafrykańskich działań względem Angoli czy działań Rodezji względem państw ościennych. Zob. C. Kress, *Aggression (w: The Oxford Handbook of the International Law of Global Security)*, red. R. Geiss, N. Melzer, Oxford 2021, s. 242–243. W kontekście Ukrainy stwierdzenie agresji nastąpiło rezolucją ZO ONZ z 2.03.2022 r. (A/RES/ES-11/2) przyjętą w trybie *Uniting for Peace*.

72 *Global Air Power*, red. J.A. Olsen, Dulles 2011, s. 343–344.

73 C. Thorne, *The Quest for Arms Embargoes: Failure in 1933*, „Journal of Contemporary History” 1970/4, s. 136.

74 M.E. Goldstein, *American Policy Toward Laos*, New Jersey 1973, s. 197.

75 R. Cheung, *Aces of the Republic of China Air Force*, Oxford 2015, s. 43.

76 Dokumenty potwierdzają, że pierwszym polskim Hurricane była maszyna oznaczona numerem bocznym L2048 (podobno nosząca już polskie znaki wojskowe), <http://www.samoloty-polskie.pl/samoloty/1194/126/Hawker-Hurricane-Mk-I> (dostęp: 8.03.2022 r.).

z uwagi na zmianę sytuacji wojennej część statków zawrócono bądź też skierowano do innych państw (Turcji)⁷⁷.

W latach 1939–1940 podczas wojny zimowej Finlandia otrzymała szeroką pomoc wojskową, w tym także lotniczą. Szwecja utworzyła tzw. szwedzki dywizjon lotniczy (nr 19), przekazując maszyny Gloster Gladiator, Hawker Hart i Ju 86⁷⁸. Wielka Brytania przekazała Finlandii maszyny Bristol Blenheim i Gloster Gladiator, a Francja M.S 406. Alianci zamierzali przekazać lotnictwu fińskiemu najnowszy sprzęt: myśliwce Hawker Hurricane i Caudron-Renault C.714 (co interesujące, pierwotnie przeznaczone dla dostaw do Polski)⁷⁹. Włochy przekazały myśliwce Fiat G.50, z których część wzięła udział w walkach powietrznych w lutym 1940 r. Stany Zjednoczone wysłały myśliwce B-239/F2A Buffalo, z których część osiągnęła gotowość operacyjną tuż przed zakończeniem konfliktu. W czasie konfliktu prowadzono rozmowy polsko-fińskie na temat udziału polskiego personelu latającego w walkach z ZSRR⁸⁰. Philip Jessup podkreśla, że na początku 1940 r. rząd Stanów Zjednoczonych zastosował tzw. moralne embargo na dostawy sprzętu lotniczego dla państw, które dopuszczały się aktów bombardowania ludności cywilnej, wymieniając ZSRR, Japonię i „nieujawnionego walczącego”⁸¹.

Za ofiarę agresji ze strony RPA Rada Bezpieczeństwa ONZ uznała Angolę w latach 70. i 80.⁸² Szeroką pomoc militarną temu państwu zaofiarował blok komunistyczny, m.in. przesyłając w 1976 r. maszyny typu MiG-21⁸³.

Podczas inwazji Iraku na Kuwejt w 1990 r. kuwejckie siły powietrzne zdołały ewakuować do Arabii Saudyjskiej ok. 20 maszyn typu A4 Skyhawk i 15 Mirage F1. Maszyny te i załogi nie zostały internowane, lecz wcielone do dowództwa lotniczego sił powietrznych Arabii Saudyjskiej. Z uwagi na wiek maszyn wsparcia udzielili lotnicy i technicy amerykańscy, a tzw. wolne kuwejckie siły powietrzne działały wraz z wojskami koalicji antyirackiej podczas walki o wyzwolenie swego państwa⁸⁴.

Z początkiem rosyjskiej inwazji 8.03.2022 r. rząd polski zasygnalizował gotowość do przekazania lotnictwu ukraińskiemu maszyn MiG-29 znajdujących się na stanie polskiego lotnictwa wojskowego (w 2017 r. Polskie Siły Powietrzne posiadały

77 <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/wrzesien-1939/70473,Komitet-Transportowy-w-1939-roku.html> (dostęp: 8.03.2022 r.).

78 M. Sprague, *Swedish Volunteers in the Russo-Finnish Winter War, 1939-1940*, Jefferson 2010, s. 125 i n.

79 J. Dibbs, T. Holmes, G. Riley, *Hurricane: Hawker's Fighter Legend*, Oxford 2017, s. 195 i n.

80 Zob. szerzej G. Śliżewski, *Polskie lotnictwo wojskowe a wojna zimowa 1939/1940*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2019/1, s. 119 i n.

81 P.C Jessup, *The Neutrality Act of 1939*, „The American Journal of International Law” 1940/1, s. 99.

82 Rezolucja RB ONZ 475/1980.

83 B.D. Porter, *The USSR in Third World Conflicts: Soviet arms and diplomacy in local wars 1945–1980*, Cambridge 1984, s. 160.

84 <https://theaviationgeekclub.com/this-u-s-naval-aviator-helped-reconstruct-and-train-the-kuwait-air-force-after-invasion-of-kuwait-by-iraq/>.

na wyposażeniu ok. 30 sprawnych MiG-29)⁸⁵. Strona polska przekazała środki walki dedykowane dla samolotów MiG-29 (m.in. pociski typu Vympel)⁸⁶. W lipcu 2022 r. Słowacja podjęła decyzję o przekazaniu 12 MiG-29 w zamian za deklarację ochrony swej przestrzeni powietrznej przez polskie lotnictwo⁸⁷. W częściach zostały przekazane Su-25 lotnictwa Bułgarii⁸⁸. Stany Zjednoczone przekazały części do MiG-29 z floty zakupionej od Mołdawii w 1997 r.⁸⁹ Północna Macedonia przekazała 4 Su-25⁹⁰. Na dzień pisania artykułu podjęto decyzje o szkoleniu ukraińskich pilotów na maszynach F-16. W dniu 24.03.2023 r. pozbawione znaków przynależności państwowej eksłowackie MiG-29 odleciały na Ukrainę. 3.04.2023 r. szef Biura Polityki Międzynarodowej Kancelarii Prezydenta RP poinformował, że rząd RP przekazał 4 MiG-29 dla Ukrainy⁹¹.

VII. NEUTRALNOŚĆ A DOSTAWY WOJSKOWEGO SPRZĘTU LOTNICZEGO

W przeciwieństwie do wojny morskiej i lądowej reżim prawny wojny powietrznej nie posiadał i wciąż nie posiada dedykowanego traktatu o charakterze kompleksowym⁹². Oznacza to, że reguły dotyczące neutralności w działaniach powietrznych mają zasadniczo charakter zwyczajowy⁹³. W 1923 r. Haskie reguły wojny powietrznej, które nie zostały ratyfikowane przez żadne z państw, w rozdziale VI poświęciły część uwagi zagadnieniu neutralności. Komisja jurystów dokonała adopcji uznanych zasad wojny morskiej i lądowej do kontekstu lotniczego, zwracając uwagę na konieczność respektowania przez strony wojujące przestrzeni powietrznej państwa neutralnego (art. 60) i internowania wojskowych statków powietrznych w przypadku znalezienia się w jurysdykcji państwa neutralnego (art. 62). Artykuł 64 zakazywał państwom

85 Dokładna liczba samolotów MiG-29 zdolnych do lotu w chwili rosyjskiej napaści na Ukrainę jest nieznana, pomiędzy 2017–2019 doszło do utraty trzech maszyn w wyniku wypadków. Eksperti podnosili, że stan floty MiG-29 jest zły z uwagi na wiek samolotów i brak dostępu do bazy serwisowej.

86 <https://breakingdefense.com/2022/03/logistic-challenges-abound-for-potential-us-poland-ukraine-fighter-swap/> (dostęp: 8.03.2022 r.).

87 <https://www.dw.com/en/can-and-will-slovakia-send-fighter-jets-to-ukraine/a-64849362> (dostęp: 8.03.2022 r.).

88 <https://bulgarianmilitary.com/2022/07/09/entire-slovak-mig-29-fleet-gifted-to-ukraine-bulgarian-su-25s-in-parts/> (dostęp: 8.03.2022 r.).

89 <https://www.aviacionline.com/2022/04/u-s-to-send-mig-29-aircraft-to-ukraine-but-as-a-source-of-spare-parts/> (dostęp: 8.03.2022 r.).

90 <https://balkaninsight.com/2022/09/05/north-macedonia-sent-jets-to-ukraine-footage-suggests/> (dostęp: 8.03.2022 r.).

91 <https://zbiam.pl/polskie-mig-i-29-juz-na-ukrainie/> (dostęp: 7.04.2022 r.).

92 Zob. M. Piątkowski, *Wojna powietrzna a międzynarodowe prawo humanitarne*, Łódź 2021.

93 A. Gioia, *Neutrality in Air Warfare* (w:) *The Law of Air Warfare: Contemporary Issues*, red. N. Ronzitti, G. Venturini, Utrecht 2006, s. 182; M. Piątkowski, *The Saga of the Polish MiG-29: The Laws on Neutrality and the Law of Air Warfare*, 3.10.2022, <https://opiniojuris.org/2022/10/03/the-saga-of-the-polish-mig-29-the-laws-on-neutrality-and-the-law-of-air-warfare/> (dostęp: 8.03.2023 r.).

neutralnym bezpośredniego lub pośredniego wspierania państwa wojującego przez dostawy samolotów, części samolotów bądź uzbrojenia lotniczego⁹⁴.

W okresie międzywojennym powstał jeszcze projekt konwencji dotyczącej praw i obowiązków państw neutralnych w wojnie morskiej i powietrznej z 1939 r. W znacznym stopniu projekt odwołuje się do rozwiązań i definicji zawartych w Haskich regułach wojny powietrznej z 1923 r. Artykuł 95 projektu przewidywał, że państwo neutralne powinno na wypadek wtargnięcia wojskowego statku powietrznego strony konfliktu zmusić go do lądowania i internować⁹⁵. Artykuł 99 nakazywał, aby państwo neutralne zapobiegało wyposażeniu bądź uzbrajaniu na swoim terytorium jakiegokolwiek statku powietrznego, który byłby przeznaczony do walki⁹⁶. Co ważne, art. 14 projektu podnosił, że „państwo neutralne nie narusza art. 4 Konwencji, jeżeli podejmuje środki odwetowe względem strony konfliktu na skutek jej uprzedniego naruszenia”⁹⁷.

W 2009 r. tzw. Instrukcja dotycząca prawa międzynarodowego obowiązującego w wojnie powietrznej i raketowej w ogólnym stopniu powieliła założenia z 1923 i 1939 r.⁹⁸ Brak jest tam wyraźnie sformułowanego zakazu dostaw sprzętu lotniczego dla stron konfliktu, ale należy przypuszczać, że jest to założone *implicite* (zob. przypisy nr 27 i 28).

VIII. KARTA NARODÓW ZJEDNOCZONYCH

Opierając się na fundamencie art. 2 ust. 4 Karty Narodów Zjednoczonych, wielu autorów podnosi, że w ramach ONZ nie może być już mowy o neutralności⁹⁹. Wśród państw-założycieli organizacji nie było państw neutralnych w okresie II wojny światowej¹⁰⁰. Znaczące oddziaływanie w tej mierze wynika z art. 103 KNZ stanowiącego o pierwszeństwie zobowiązań wynikających z KNZ nad innymi zobowiązaniami członków ONZ¹⁰¹. Powszechność członkostwa w ONZ, jak również treść art. 2 ust. 6 KNZ jako przykładu zobowiązania *erga omnes* przyznają wiążącym decyzjom organów ONZ wymiar uniwersalnego obowiązywania. Bez wątplenia wszelkie działania podejmowane przez Radę Bezpieczeństwa ONZ w związku z trwającym zagrożeniem

94 Rules concerning the Control of Wireless Telegraphy in Time of War and Air Warfare. Drafted by a Commission of Jurists at the Hague, December 1922 – February 1923, <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-rules-1923?activeTab=historical> (dostęp: 8.03.2022 r.).

95 *Draft Convention on Rights and Duties of Neutral States in Naval and Aerial War...*, s. 194.

96 *Draft Convention on Rights and Duties of Neutral States in Naval and Aerial War...*, s. 195.

97 *Draft Convention on Rights and Duties of Neutral States in Naval and Aerial War...*, s. 178.

98 Rules 165–175, *Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare* 2009.

99 R.W. Tucker, *The Law of War and Neutrality at Sea*, Waszyngton 1957, s. 171; O. Bring, *The Changing Law of Neutrality (w:) Current International Law Issues: Nordic Perspectives: Essays in Honour of Jerzy Sztucki*, red. O. Bring, S. Mahmoud, Leiden 1994, s. 32 i n.

100 M. Wyss, *Arms Transfers, Neutrality and Britain's Role in the Cold War: Anglo-Swiss Relations 1945–1958*, Leiden 2013, s. 18.

101 J. Upcher, *Neutrality in Contemporary International Law*, Oxford 2020, s. 133–136; Tsagourias, A. Morrison, *International Humanitarian Law: Cases, Materials and Commentary*, Cambridge 2018, s. 225.

pokoju, bezpieczeństwa międzynarodowego i aktu agresji uniemożliwiają państwom powołanie się na neutralność jako podstawę niewykonania rezolucji najważniejszego organu ONZ¹⁰². Dotyczy to nawet państw mających status wiczyście neutralnych¹⁰³. Tzw. *peace enforcement action* oznacza, że państwa muszą świadczyć wsparcie dla wykonywania mandatu ONZ, a współdziałanie z organizacją może polegać na użyciu swoich sił zbrojnych (w modelu zdecentralizowanym), względnie postępować zgodnie z innymi środkami podejmowanymi w ramach rozdziału VII KNZ (szeroko rozumiane sankcje, z reguły obejmujące embargo na dostawy wszelkiego sprzętu wojskowego)¹⁰⁴. Zaznaczyć trzeba, że część z tych sankcji jest stosowana (jeszcze) w warunkach pokoju, a część już po zaistnieniu stanu międzynarodowego konfliktu zbrojnego (ostatnia taka sytuacja miała miejsce w 1991 r.)¹⁰⁵.

Co z neutralnością w sytuacji, w której Rada Bezpieczeństwa ONZ nie podejmuje (z reguły na skutek braku jednomyślności stałych członków) żadnej akcji względem państwa dokonującego naruszenia art. 2 ust. 4 KNZ? Wydaje się, że w takich okolicznościach rozpoznanie danej sytuacji jako aktu agresji staje się zadaniem państw członkowskich¹⁰⁶. Mechanizm *Uniting for Peace* pozwala pomóc państwom w uznaniu zdarzenia za naruszenie norm *ius ad bellum*, niemniej należy pamiętać o ograniczeniach wynikających z niewiążącego charakteru rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ¹⁰⁷. Inicjatywa „Zjednoczeni dla pokoju” tworzy dość wygodną sytuację dla państw, dzieląc

102 „In case of enforcement measures under Chapter VII UN Charter there is no room of neutrality”, W. Heintschel von Heinegg, *Blockade (w:) The Law of Armed Conflict and the Use of Force: The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, red. F. Lachenmann, R. Wolfrum, Oxford 2017, s. 133.

103 W Austrii przez okres zimnej wojny obowiązywała tzw. doktryna Verdrossa (od nazwiska Alfreda Verdrossa), który w pracy pt. *Austria, Neutrality and the United Nations* uznawał, że w ramach art. 48 KNZ Rada Bezpieczeństwa ONZ może alternatywnie do domyślnego udziału wszystkich państw żądać udziału w akcji podejmowanej w ramach rozdziału VII KNZ tylko niektórych państw członkowskich (co nigdy nie nastąpiło w historii tego organu). Ponadto Verdross wskazywał na memorandum z 1955 r., w ramach którego 4 z 5 stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ przyjęło do wiadomości fakt wieczystej neutralności Austrii i w związku z tym wymagana byłaby uprzednia rezolucja „zwalniająca” Austrię z jej neutralnego statusu (zob. A. Verdross, *Austria, Neutrality and the United Nations*, *India Quarterly* 1960/1, s. 24–30). Słuszność powyższego poglądu budzi uzasadnioną krytykę, w efekcie w 1991 r. Austria zdecydowała się zmienić swoje stanowisko prawne w związku z działaniami Rady Bezpieczeństwa ONZ względem Iraku (zob. F. Cede, *Austria's Neutrality-Myth versus Reality (w:) M. Kramer, A. Makko, P. Ruggenthaler, The Soviet Union and Cold War Neutrality and Nonalignment in Europe*, Londyn 2021, s. 20–21). Inne podejście miała Irlandia, która od początku wyrażała gotowość do wzięcia udziału w operacjach autoryzowanych przez Radę Bezpieczeństwa ONZ w ramach rozdziału VII, godząc się na ograniczenia neutralności w tej mierze. K. Ishizuka, *Ireland and International Peacekeeping Operations 1960–2000: A Study of Irish Motivation*, Londyn 2004, s. 43–44.

104 Podczas I wojny w Zatoce Perskiej Iran oraz Indie odmówiły otwarcia swojej przestrzeni dla samolotów koalicji wykonujących misje w ramach rezolucji RB nr 678 z 29.09.1990 r. A. Morgan, *The War on Terrorism: Time for a New 'Wise War' Framework (w:) The Law of Armed Conflict: Constraints on the Contemporary Use of Military Force*, red. H. M. Hensel, Aldershot 2006, s. 199.

105 Rezolucja RB ONZ nr 661/1990 z 6.08.1990 r., która wprowadzała embargo na dostawy broni i wszelkiego sprzętu wojskowego dla Iraku i Kuwejtu. Podkreślić należy, że embargo paradoksalnie nie dokonywało rozróżnienia na agresora i ofiarę agresji, natomiast takie rozróżnienie nie miało większego sensu w warunkach całkowitej aneksji Kuwejtu.

106 „Tak więc wobec paraliżu Rady Bezpieczeństwa, a zatem braku legalnego kryterium ustalenia agresji, jakiegokolwiek działanie zależeć będzie wyłącznie od dobrej woli i chęci członków ONZ. Nie muszą oni bowiem pozostać neutralni, lecz mogą sami ustalić we własnym zakresie fakt naruszenia pokoju i bezpieczeństwa, jak i określić agresora”. Z. Rotocki, *Neutralność w ramach zbiorowego...*, s. 158.

107 G. Melling, A. Dennett, *The Security Council veto and Syria: responding to mass atrocities through the "Uniting for Peace" resolution*, „*Indian Journal of International Law*” 2017/57, s. 298; A. Kaczorowska, *Public International Law*, Oxon 2010, s. 729.

je na „koalicję chętnych” i „koalicję biernych”. Państwa „chętnie” mogą powołać się na stwierdzenie agresji przez Zgromadzenie Ogólne ONZ jako podstawę różnicowania swojego stosunku do państw stron konfliktu, natomiast „bierne” zawsze mogą podnieść argument, że tylko rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ może zmusić je do porzucenia neutralności¹⁰⁸. A. Clapham wskazuje, że państwa odstępujące w tej sytuacji od klasycznej neutralności mogą w istocie powołać się na podjęcie środków odwetowych względem agresora jako podstawy wyłączenia bezprawności swojego działania¹⁰⁹. Ma to uzasadnienie w kontekście traktowania agresji jako naruszenia zobowiązania typu *erga omnes* i normy *ius cogens*, co zezwala państwom na uruchomienie art. 41 projektu artykułów Komisji Prawa Międzynarodowego (KPM) o odpowiedzialności państw (choć jak wskazuje S. Casey-Maslen, nie zmusza ich to do porzucenia neutralności)¹¹⁰. W tej sytuacji wydaje się, że państwa znowu wracają do tezy postawionej przez de Vattela – wyboru swojego postępowania względem konfliktu, w ramach którego mogą korzystać z wachlarza dopuszczalnych reakcji. Jedną z opcji jest nawiązanie do klasycznych reguł neutralności. Podkreślić należy, że stwierdzenie agresji (poza kontekstem rozdziału VII KNZ) nie obliguje państwa do porzucenia neutralności¹¹¹. Jak wspomniał de Vattel, neutralność to w pierwszej kolejności wybór. Z chwilą zaistnienia stanu międzynarodowego konfliktu zbrojnego państwo niebędące stroną tego konfliktu podejmuje decyzję¹¹². Decyzja ta jest w pierwszej kolejności motywowana względami geopolitycznymi, strategicznymi i militarnymi¹¹³. Istnienie stanu agresji daje państwom trzecim kolejną możliwość: zastosowanie modelu kwalifikowanej neutralności, „przyjaznej neutralności” czy też „non-belligerancy”¹¹⁴.

W 2003 r. przed irlandzkim Sądem Najwyższym zawisła sprawa z powództwa byłego oficera irlandzkich sił zbrojnych żądającego ustalenia, że decyzja rządu irlandzkiego o udostępnieniu portu lotniczego w Shannon siłom powietrznym Stanów Zjednoczonych dla wykonywania międzylądowań w związku z inwazją przeciwko Irakowi jest naruszeniem reguł wynikających z neutralności. Sąd zasłonił się stwierdzeniem, że polityka zagraniczna jest dyskrecjonalną sferą rządu, jednak w uzasadnieniu podkreślił, że po 1945 r. trudno odnaleźć dowody w praktyce państw potwierdzające,

108 W.H. Boothby, W. Heintschell von Heinegg, *Nuclear Weapons: Where Are We Now?*, Cambridge 2022, s. 145. „Recommendations are exactly that and no more – States are not required to take the recommended measures but they may provide a certain degree of moral or «community» legitimacy that unilateral action does not have”, <https://www.justsecurity.org/80395/ united-nations-response-options-to-russias-aggression-opportunities-and-rabbit-holes/>.

109 A. Clapham, *War*, Oxford 2021, s. 59.

110 S. Casey-Maslen, *Jus ad Bellum: The Law on Inter-State Use of Force*, Oxford 2020, s. 106.

111 „If the neutral state abstains and there is no binding Security Council resolution requiring it to adopt measures against the aggressor, it breaches neither the law of neutrality nor the UN Charter”. M. Roscini, *Cyber Operations and the Use of Force in International Law*, Oxford 2014, s. 270.

112 A.S. Hershey, *Neutrality and International Law*, „International Journal of Ethics” 1916/26, s. 173.

113 M.O. Hudson, *The Development of International Law since the War*, „The American Journal of International Law” 1928/2, s. 336.

114 International Neutrality Law and U.S. Military Assistance to Ukraine, Congressional Research Service.

że państwa niebędące stronami konfliktów są zobligowane do zachowywania ścisłej neutralności i odmawiania przelotów wojskowych statków powietrznych¹¹⁵. Orzeczenie to jest tym ciekawsze, że w 1973 r. Hiszpania odmówiła Stanom Zjednoczonym korzystania z baz na terytorium Hiszpanii dla amerykańskich samolotów lecących z zaopatrzeniem do Izraela¹¹⁶. W 1999 i 2003 r. podobną decyzję co do operacji NATO w Kosowie oraz inwazji na Irak podjęły Austria i Szwajcaria¹¹⁷.

Nie wszyscy autorzy uważają, że neutralność może mieć wymiar „stopniowalny”¹¹⁸. M. Bothe uważa, że nawet agresja nie uprawnia do różnicowania sytuacji stron w konflikcie, argumentując, że neutralność opiera się na wspólnym z *ius in bello* irrelewantnym podejściu do okoliczności, które prowadziły do rozpoczęcia działań zbrojnych¹¹⁹. Trudno jednak ten pogląd zaakceptować. Reżim prawa neutralności, mimo że jest pochodną stanu międzynarodowego konfliktu zbrojnego, jest jednak reżimem odmiennym od głównego rdzenia międzynarodowego prawa humanitarne. O ile w ramach samego *ius in bello* niezbędne jest rozdzielenie i przypomnienie o wciąż aktualnej wyraźnej granicy pomiędzy reżimem praw obowiązujących w wojnie a *ius ad bellum*, o tyle neutralność nie wpływa zasadniczo na postępowanie samych stron konfliktu względem siebie. Pogląd krytyczny względem „porzucenia” klasycznej neutralności przez „koalicję chętnych” wyrażają także autorzy chińscy, którzy uważają, że państwa członkowskie ONZ wyzbyły się prawa do stwierdzenia agresji na rzecz Rady Bezpieczeństwa ONZ¹²⁰. P. Drew zaznacza, że wprowadzenie „stopniowości” poziomów neutralności doprowadza do anarchizacji prawa międzynarodowego¹²¹. W. Heintschel von Heinegg, komentując udział Niemiec w operacji Iracka Wolność w 2003 r., stwierdził, że koncept *non-belligerency* czy neutralności kwalifikowanej nie ma uzasadnienia w ramach prawa międzynarodowego i państwa powinny obserwować w sposób ścisły obowiązki wynikające z neutralności w wypadku braku akcji podjętej przez Radę Bezpieczeństwa ONZ¹²². Brak stwierdzenia przez ten organ uniemożliwia jednoznaczną ocenę tego, kto jest agresorem, a kto nie (poddając pod rozważenie wojnę o Falklandy oraz konflikt iracko-irański w latach 80. XX w. jako przykłady konfliktów,

115 *Horgan v. An Taoiseach & Ors*, High Court of Ireland, Apr 28, 2003, <https://www.casemine.com/judgement/uk/5da04db54653d07dedfd4fb7>.

116 S.C. Truver, *The Strait of Gibraltar and the Mediterranean*, Germantown 1980, s. 157.

117 A. Gioia, *Neutrality...*, s. 215.

118 K.J. Heller, L. Trabucco, *The Legality of Weapons Transfers to Ukraine Under International Law*, „Journal of International Humanitarian Law” 2022/2, s. 263.

119 M. Bothe, *Law of Neutrality* (w:) D. Fleck, *The Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford 2021, s. 612.

120 K. Zhao, F. Xiao, *Aggression and Determination: Two Basic Issues of International Law in the Russia-Ukraine Conflict*, „Beijing Law Review” 2022/13.

121 P. Drew, *The Law of Maritime Blockade: Past, Present and Future*, Oxford 2017, s. 24.

122 W. Heintschel von Heinegg, „Benevolent” *Third States in International Armed Conflicts: The Myth of the Irrelevance of the Law of Neutrality* (w:) *International Law and Armed Conflict: Exploring the Faultlines*, red. M.N. Schmitt, J. Pejic, Leiden 2007, s. 543–568.

w których każda ze stron twierdziła, że jest ofiarą agresji)¹²³. Co interesujące, ten sam autor stwierdził, że agresja Rosji przeciwko Ukrainie uprawnia do odejścia od tego ścisłego poglądu¹²⁴.

IX. PODSUMOWANIE

Okazuje się, że poza działaniami podejmowanymi w ramach rozdziału VII KNZ przez Radę Bezpieczeństwa ONZ, które faktycznie wykluczają możliwość powołania się na neutralność przez państwa zobligowane na podstawie art. 2 ust. 5 oraz art. 25 KNZ do wykonywania i asystowania Radzie Bezpieczeństwa ONZ, neutralność jest wciąż konceptem istniejącym¹²⁵. T. Komornicki wiązał to z zaprogramowaną nieadekwatnością mechanizmu ONZ względem głównych konfliktów, w których zaangażowany jest jeden ze stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ¹²⁶. W kontekście Ukrainy warto podkreślić, że neutralność ogłosiły państwa, które zarówno głosowały za uznaniem rosyjskiej inwazji za agresję (Brazylia¹²⁷, Irlandia¹²⁸, Egipt¹²⁹, Meksyk¹³⁰, Jordania¹³¹, Argentyna¹³², Indonezja¹³³), jak również państwa, które wstrzymały się od głosu bądź nie uczestniczyły w głosowaniu (Chiny¹³⁴, Algieria¹³⁵, Indie¹³⁶, RPA¹³⁷). Szwajcaria nie zezwoliła innym państwom na przekazanie amunicji własnej produkcji

123 W.H. Boothby, W. Heintschell von Heinegg, *The Law of War: A Detailed Assessment of the US Department of Defense Law of War Manual*, Cambridge 2018, s. 376.

124 <https://lieber.westpoint.edu/neutralty-in-the-war-against-ukraine/>.

125 Y. Dinstein, *War, Aggression and Self-Defence*, Cambridge 2017, s. 186; S. C. Neff, *A Threefold Struggle over Neutrality: The American Experience in the 1930s* (w:) *Notions of Neutralities*, red. P. Lottaz, H.R. Reginbogin, Londyn 2019, s. 23.

126 T. Komarnicki, *The Place of Neutrality in the Modern System of International Law*, "Le Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye" 1952/vol. 80, s. 470. Zob. także „(...) laws of neutrality has not changed so drastically. Member states of the United Nations have a treaty obligation to carry out orders of the Security Council but otherwise may remain neutral if they so desire”, W. Williams, *Neutrality in Mored Armed Conflict: A Survey of the The Devoping Law*, Faculty Publications 1980, s. 10.

127 <https://www.reuters.com/world/bolsonaro-wont-condemn-putin-says-brazil-will-remain-neutral-over-invasion-2022-02-27/>.

128 Neutrality means Ireland decides when we get involved and when we don't <https://news.harvard.edu-gazette/story/2022/05/ukraine-war-testing-irish-neutrality/>, <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/south-africa-s-neutral-stance-on-ukraine-war-puts-it-on-wrong-side-of-history-1.4831581>.

129 <https://www.al-monitor.com/originals/2022/03/egypt-seeks-middle-ground-between-us-russia-ukraine-fighting-rages>.

130 <https://www.telesurenglish.net/news/Mexico-Reaffirms-Its-Neutrality-Regarding-Ukrainian-Conflict-20220708-0009.html>.

131 <https://www.jordannews.jo/Section-109/News/Jordan-stand-on-Ukraine-is-neutral-focused-on-international-law-13660>.

132 <https://nationalinterest.org/feature/why-brazil-and-argentina-chose-russia-over-ukraine-201244>.

133 <https://en.antaraneews.com/news/226421/indonesia-stance-neutral-on-russia-ukraine-conflict-ksp>.

134 <https://www.latimes.com/politics/story/2022-03-13/china-wanted-to-appear-neutral-between-russia-and-ukraine-it-isnt>.

135 <https://www.mei.edu/publications/war-ukraine-test-algiers-non-alignment-doctrine>.

136 <https://www.chathamhouse.org/2022/05/why-india-staying-neutral-over-ukraine-invasion>.

137 <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/south-africa-s-neutral-stance-on-ukraine-war-puts-it-on-wrong-side-of-history-1.4831581>.

Ukrainie¹³⁸. Warto podkreślić, że w badaniach nad reżimem prawnym wojny morskiej wciąż bardzo wiele miejsca poświęca się neutralności, a Instrukcja prawa międzynarodowego obowiązującego w wojnie powietrznej i raketowej z 2009 r. poświęciła końcowy rozdział zagadnieniu neutralności¹³⁹.

Z drugiej strony „koalicja chętnych” działa także w ramach dyskrecjonalności uznanej przez prawo międzynarodowe za wyjątek (być może o charakterze *desuetudo* bądź w przypadku reżimu nieskodyfikowanego uformowanego przez nowe prawo zwyczajowe) od klasycznych reguł neutralności skodyfikowanych w 1907 r.¹⁴⁰ Wyjątek ten stanowi, że w wypadku międzynarodowego konfliktu zbrojnego, który powstał w wyniku naruszenia reżimu *ius ad bellum*, państwa mogą zastosować model *non beligeranza*, czyli odstąpić od zasady bezstronności i niewspierania względem państwa będącego ofiarą agresji¹⁴¹. Istnieje także druga możliwość: jeżeli uznać, że dowody na zmianę praktyki państw są niedostateczne (co sugeruje część autorów), to decyzja o zastosowaniu kwalifikowanej neutralności może być umiejscowiona w prawie międzynarodowym jako szeroko rozumiany środek odwetowy¹⁴², obejmujący zdaniem C. Antonopoulosa retorsje, represalia bądź też samoobronę wykonywaną kolektywnie¹⁴³. Podobnie uważa P. Saganek¹⁴⁴.

Podkreślić należy, że stwierdzenie agresji nie obliguje państwa do porzucenia neutralności. Jak wspomniał de Vattel, neutralność to w pierwszej kolejności wybór. Z chwilą zaistnienia stanu międzynarodowego konfliktu zbrojnego państwo niebędące stroną tego konfliktu podejmuje decyzję¹⁴⁵. Decyzja ta jest w pierwszej kolejności motywowana względami geopolitycznymi, strategicznymi i militarnymi¹⁴⁶. Istnienie stanu agresji daje państwom trzecim kolejną możliwość: zastosowanie modelu kwalifikowanej neutralności, natomiast nie nakłada na państwo obowiązku bycia „nieneutralnym”. Zarówno zachowywanie zasad klasycznej neutralności, jak i mechanizm *non*

138 https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/11/08/war-in-ukraine-switzerland-s-inflexible-neutrality-frustrates-it-s-european-partners_6003367_4.html; <https://www.wnp.pl/przemysl-obronny/w-imie-neutralnosci-szwajcaria-sprzeciwia-sie-przekazaniu-sprzetu-wojskowego-ukrainie,666180.html>.

139 Zob. Helsinki Principles on the Law of Maritime Neutrality z 1998 r.

140 M. Krajewski, *Neither Neutral nor Party to the Conflict? On the Legal Assessment of Arms Supplies to Ukraine*, Volkerrechtsblog 09.03.2022, <https://voelkerrechtsblog.org/neutral-nor-party-to-the-conflict/>

141 „Nevertheless, in my view, the community’s interest in international peace and security justifies the risk of interpreting international law as admitting of qualified neutrality. And I would point out that the very existence of the right to individual self-defense already countenances the risk of abuse”. M.N. Schmitt, „Strict” Versus „Qualified” Neutrality, *Articles of War*, 22.03.2023, <https://lieber.westpoint.edu/strict-versus-qualified-neutrality/>.

142 P. Clancy, *Neutral Arms Transfers and the Russian Invasion of Ukraine*, „International & Comparative Law Quarterly” 2023, p. 17.

143 C. Antonopoulos, *Non-Participation in Armed Conflict: Continuity and Modern Challenges to the Law of Neutrality*, Cambridge 2022, s. 15.

144 „The doctrine frequently stresses that according to Art. 51 of the UN Charter any behavior is possible in the event of an act of aggression – starting from strict neutrality to offering assistance to the victim of aggression”. P. Saganek, *Unilateral Acts of States in Public International Law*, Leiden 2016, s. 325.

145 A.S. Hershey, *Neutrality and International Law*, „International Journal of Ethics” 1916/26, s. 173.

146 M.O. Hudson, *The Development of International Law since the War*, „The American Journal of International Law” 1928/2, s. 336.

belligeranza wydają się być z przedstawionych wyżej względów dopuszczane przez prawo międzynarodowe¹⁴⁷. Co wydaje się nielegalne, to odstąpienie od reguł neutralności na rzecz wspierania państwa agresywnego¹⁴⁸. E. Lauterpacht podaje w tej mierze przykład naruszenia neutralności przez państwa wspierające RPA podczas wojny o pogranicze w latach 1966–1990¹⁴⁹.

Podkreślić należy także kazus Maroka, państwa, które nie brało udziału w głosowaniu nad rezolucją ZO ONZ z 8.03.2022 r., i jednocześnie deklarującego neutralność, a którego rząd w grudniu 2022 r. ogłosił dostawy czołgów T-72, które przejdą modernizację w Czechach¹⁵⁰. Uwidacznia to możliwość zmiany stanowiska państwa i przejścia z modelu ścisłej neutralności do nieuczestnictwa w działaniach zbrojnych, co zresztą było charakterystyczne dla pozycji Stanów Zjednoczonych po wybuchu II wojny światowej. Ta zmienność nie jest tylko charakterystyczna dla państw, ale także dla komentujących zagadnienie neutralności prawników.

W kontekście lotniczym reżim neutralności obowiązujący w wojnie powietrznej w znacznym stopniu powieli rozwiązania znane z wojny morskiej i lądowej, oczywiście z uwzględnieniem charakterystyki tego wymiaru prowadzenia działań zbrojnych. Wobec braku traktatu źródłem powyższych reguł jest prawo zwyczajowe, odwzorowujące konwencyjne zapisy przyjęte w kontekście wojny lądowej i morskiej. W pracy przedstawiono, że regułom tym nie towarzyszyło bezwzględne przestrzeganie w sytuacji agresji. Można w związku z tym rozważyć, czy w istocie praktyka państw miała charakter na tyle jednolity, aby mówić o zakazie dostaw sprzętu lotniczego dla ofiary agresji, względnie doprowadziła do wykreowania zwyczajowego wyjątku. Jeśli zestawic to z możliwością wytworzenia się konceptu kwalifikowanej neutralności bądź *non belligeranza*, wydaje się, że państwa dostarczające sprzęt lotniczy Ukrainie nie naruszają prawa międzynarodowego.

147 A. Gioia, *Neutrality and Non-Belligerency* (w:) *International Law and Armed Conflict*, red. H.H.G. Post, Dordrecht 1994, s. 54.

148 „It is only as between participation on the side of the victim of aggression and neutrality that States can decide”. H.P. Aust, *Complicity and the Law of State Responsibility*, Cambridge 2011, s. 29.

149 E. Lauterpacht, *International Law Reports*, Vol. 49, Londyn 1976, s. 83.

150 <https://www.middleeastmonitor.com/20221222-morocco-becomes-first-african-country-to-provide-military-aid-to-ukraine/>.

adw. dr Mateusz Piątkowski

Adwokat, ORA Łódź, adiunkt w Katedrze Prawa Międzynarodowego i Stosunków Międzynarodowych WPIA UŁ.

Advocate (District Bar Association in Łódź), assistant professor at the Department of International Law and International Relations of the Faculty of Law and Administration of the University of Łódź.

ABSTRACT

Keywords: *Ukraine, aggression, aviation, neutrality, international law*

Supply of military aviation equipment to Ukraine in the light of neutrality in international law

Russia's full-scale aggression against Ukraine has shaken the international public opinion and the foundations of the rule-based international system. In response, multiple states supplied Ukraine with sophisticated weapons systems, including aviation equipment, in order to bolster Ukrainian defence. The article aims to analyse whether in the light of international law, especially the law of neutrality, supplying a victim of aggression with military aviation equipment constitutes a violation.

Bibliografia załącznikowa

- Agius Christine**, *The Social Construction of Swedish Neutrality: Challenges to Swedish Identity and Sovereignty*, Nowy Jork 2006
- Antonopolus Constantine**, *Non-Participation in Armed Conflict: Continuity and Modern Challenges to the Law of Neutrality*, Cambridge 2022
- Aust Helmut Philipp**, *Complicity and the Law of State Responsibility*, Cambridge 2011
- Barcik Jacek**, *Neutralność i polityka neutralności a współpraca w ramach Europejskiej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony – casus Austrii, Finlandii, Irlandii, Malty i Szwecji* (w: *Prawo międzynarodowe, europejskie i krajowe – granice i wspólne obszary. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Genowefie Grabowskiej*, red. B. Mikołajczyk, J. Nowakowska-Małusecka, Katowice 2009
- Baty Thomas**, *Qualified Neutrality*, „The American Journal of International Law” 1934/28
- Bierzanek Remigiusz**, *Wojna a prawo międzynarodowe*, Warszawa 1982

- Boothby William H., Heintschell von Heinegg Wolf**, *The Law of War: A Detailed Assessment of the US Department of Defense Law of War Manual*, Cambridge 2018
- Boothby William. H., Heintschell von Heinegg Wolf**, *Nuclear Weapons: Where Are We Now?*, Cambridge 2022
- Borchard M. Edwin**, *Restatement of the Law of Neutrality in Maritime War*, „The American Journal of International Law” 1928/22
- Borchard M. Edwin**, *Neutrality and Unneutrality*, „The American Journal of International Law” 1938/4
- Bothe Michael**, *Law of Neutrality* (w:) D. Fleck, *The Handbook of International Humanitarian Law*, Oxford 2021
- Bowett Derek William**, *Self-defence in International Law*, New Jersey 2009
- Bring Ove**, *The Changing Law of Neutrality* (w:) *Current International Law Issues: Nordic Perspectives: Essays in Honour of Jerzy Sztucki*, red. O. Bring, S. Mahmoud, Leiden 1994
- van Bynkershoek Cornelius**, *A Treaties on the Law of War*, Philadelphia 1810
- Casey-Maslen Stuart**, *Jus ad Bellum: The Law on Inter-State Use of Force*, Oxford 2020
- Clancy Pearce**, *Neutral Arms Transfers and the Russian Invasion of Ukraine*, „International & Comparative Law Quarterly” 2023
- Clapham Andrew**, *War*, Oxford 2021
- Cybichowski Zygmunt**, *Międzynarodowe prawo wojenne: z uwzględnieniem przesilenia bałkańskiego*, Lwów 2014
- Czaputowicz Jacek**, *Mapa współczesnego realizmu: realizm klasyczny, neorealizm, realizm neoklasyczny* (w:) E. Haliżak, J. Czaputowicz, *Teoria realizmu w nauce o stosunkach międzynarodowych. Założenia i zastosowanie badawcze*, Warszawa 2014
- Dinstein Yoram**, *War, Aggression and Self-Defence*, Cambridge 2017
- Gadkowski Tadeusz**, *Problematyka samoobrony na tle zakazu użycia siły zbrojnej w prawie międzynarodowym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2013/3
- Garner James Warner**, *The Outlook for the Law of War and Neutrality*, „Transactions of the Grotius Society” 1936/22
- Gioia Andrea**, *Neutrality and Non-Belligerency* (w:) *International Law and Armed Conflict*, red. H.H.G. Post, Dordrecht 1994
- Gioia Andrea**, *Neutrality in Air Warfare* (w:) *The Law of Air Warfare: Contemporary Issues*, red. N. Ronzitti, G. Venturini, Utrecht 2006
- Global Air Power*, red. J. A. Olsen, Dulles 2011
- Grocjusz Hugo**, *The Rights of War and Peace: Book III Hugo Grotius Together with Grotius's Prolegomena to the First Edition of De Jure Belli ac Pacis Edited and with an Introduction by Richard Tuck*, Indianapolis 2018

- Heintschel von Heinegg Wolf**, „Benevolent” *Third States in International Armed Conflicts: The Myth of the Irrelevance of the Law of Neutrality* (w:) *International Law and Armed Conflict: Exploring the Faultlines*, red. M. N. Schmitt, J. Pejic, Leiden 2007
- Heintschel von Heinegg Wolf**, *Blockade* (w:) *The Law of Armed Conflict and the Use of Force: The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, red. F. Lachenmann, R. Wolfrum, Oxford 2017
- Heintschel von Heinegg Wolf**, *Neutrality in the War Against Ukraine*, 1.03.2022 r., <https://lieber.westpoint.edu/neutrality-in-the-war-against-ukraine> (dostęp 2.03.2023 r.)
- Heller Kevin John, Trabucco Lena**, *The Legality of Weapons Transfers to Ukraine Under International Law*, „Journal of International Humanitarian Law” 2022/2
- Hershey Amos**, *Neutrality and International Law*, „International Journal of Ethics” 1916/26
- Hobbes Thomas**, *De Cive* (Edited with An Introduction by Sterling P. Lamprecht), Nowy Jork 1949
- Hudson Manley Ottmer**, *The Budapest Resolutions of 1934 on the Briand-Kellog Pact of Paris*, „The American Journal of International Law” 1935/29
- Hudson Manley Ottmer**, *Munitions Industry: The Chaco Arms Embargo*, Waszyngton 1936
- Jessup Philip C.**, *The Neutrality Act of 1939*, „The American Journal of International Law” 1940/1
- Kant Immanuel**, *Krytyka praktycznego rozumu*, Lwów 1911
- Komarnicki Tytus**, *The Place of Neutrality in the Modern System of International Law*, Le Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de La Haye (RCADI) 1952/80
- Krajewski Markus**, *Neither Neutral nor Party to the Conflict? On the Legal Assessment of Arms Supplies to Ukraine*, Volkerrechtsblog 09.03.2022, <https://voelkerrechtsblog.org/neither-neutral-nor-party-to-the-conflict/>
- Lauterpacht Hesch**, *The Pact of Paris and the Budapest Articles of Interpretations*, Transactions of the Grotius Society Problems of Peace and War, Papers Read before the Society in the Year 1934, vol. 20
- Morgenthau Hans**, *International Affairs: The Resurrection of Neutrality in Europe*, „The American Political Science Review” 1939/33, s. 478
- Nasu Hitoshi**, *The Laws of Neutrality in the Interconnected World: Mapping the Future Scenarios* (w:) *The Future Law of Armed Conflict*, red. M. C. Waxmann, T. W. Oakley, Oxford 2022
- Neff C. Stephen**, *A Tale of Two Strategies: Permanent Neutrality and Collective Security* (w:) *Permanent Neutrality: A Model for Peace, Security and Justice*, red. H.R. Reginbogin, P. Lottaz, Londyn 2020
- Oeter Stefan**, *Neutrality and Alliances* (w:) *Vattel's International Law in a XXIst Century Perspective*, red. V. Chentail, P. Haggemacher, Leiden 2011

- Piątkowski Mateusz**, *Wojna powietrzna a międzynarodowe prawo humanitarne*, Łódź 2021
- Popławski Dariusz**, *Polityka neutralności i bezaliansowości (w:) Poziomy analizy stosunków międzynarodowych*, red. E. Halizak, M. Pietraś, Warszawa 2013
- Roscini Marco**, *Cyber Operations and the Use of Force in International Law*, Oxford 2014
- Rotocki Zbigniew**, *Neutralni w latach 1939–1945*, „Zeszyty Naukowe UE” 1979/25
- Rotocki Zbigniew**, *Neutralność w ramach zbiorowego bezpieczeństwa*, Łódź 1977
- Rotocki Zbigniew**, *Neutralność w świetle Paktu Ligi Narodów*, „Zeszyty Naukowe UE” 1977/19
- Schmitt Micheal N.**, „Strict” Versus „Qualified” Neutrality, *Articles of War*, 22.03.2023, <https://lieber.westpoint.edu/strict-versus-qualified-neutrality/>
- Skubiszewski Krzysztof**, *Prawo wojny i neutralności w świecie współczesnym*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1967/1
- Trucker Robert W.**, *Woodrow Wilson and the Great War Reconsidering America’s Neutrality, 1914–1917*, Charlottesville 2007
- Tucker Robert W.**, *The Law of War and Neutrality at Sea*, Waszyngton 1957
- Upcher James**, *Neutrality in Contemporary International Law*, Oxford 2020
- de Vattel Emmerich**, *The Law of Nations, Or, Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns, with Three Early Essays on the Origin and Nature of Natural Law and on Luxury*, Indianapolis 2008
- Digest of International Law*, red. G. H. Hackworth, Waszyngton 1943
- Wheaton Henry**, *Elements of International Law: With a Sketch of the History of the The Science*, Vol. I London 1836
- Williams Walter**, *Neutrality in Mored Armed Conflict: A Survey of the The Devoping Law*, Faculty Publications 1980
- Wright Quincy**, *The Current Status of Neutrality*, „The American Journal of International Law” 1940/3
- Wright Quincy**, *The Lend-Lease Bill and International Law*, „The American Journal of International Law” 1941/2
- Wright Quincy**, *The Present Status of Neutrality*, „The American Journal of International Law” 1940, vol. 34
- Wyss Marco**, *Arms Transfers, Neutrality and Britain’s Role in the Cold War: Anglo-Swiss Relations 1945–1958*, Leiden 2013
- Zhao Keran, Xiao Fengcheng**, *Aggression and Determination: Two Basic Issues of International Law in the Russia-Ukraine Conflict*, „Bejing law Review” 2022/13